Pyvovar, S.F. (2021). Russian SS in the German-Soviet war of 1941-1945. *Rethinking of history: conflict of facts and hypotheses. Collection of Scientific Articles. European Scientific e-Journal*, *7* (13), 80-101. Hlučín: "Anisiia Tomanek" OSVČ. (in Ukrainian)
Пивовар, С.Ф. (2021). Російські есесівці у німецько-радянській війні 1941-1945 років. *Rethinking of history: conflict of facts and hypotheses. Collection of Scientific Articles. European Scientific e-Journal*, *7* (13), 80-101. Hlučín: "Anisiia Tomanek" OSVČ.

DOI: 10.47451/his2021-06-001
EOI: 10.11244/his2021-06-001

The paper is published in Crossref, Internet Archive, Google Scholar, Academic Resource Index ResearchBib, JGate, ISI, CiteFactor, ICI, eLibrary databases.

Serhii F. Pyvovar
Candidate of Historical Sciences, Professor
Professor of the Department of Modern History of Ukraine
Faculty of History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
E-mail: histfac@knu.ua

Russian SS in the German-Soviet war of 1941-1945

Abstract:
The article analyzes the problem of cooperation between Russians and the Nazi SS organization during the war between Germany and the Soviet Union in 1941-1945. The research is based on the dialectical and systematic approaches to scientific research, as well as the principles of scientificity, historicism and objectivity. To reveal this topic, published collections of documents and materials, memoirs of participants in the events, scientific research of scientists from different countries were used. The article reveals the essence and forms of cooperation of Russians with various bodies, divisions and formations of the SS. It was established that the participation of Russians in the activities of the SS took various forms – from propaganda, reconnaissance and sabotage work to participation in hostilities on various fronts of the Second World War. It is emphasized that Russian youth – "pupils of the SS" were also involved in the work in the ranks of the SS. It is proved that the SS leadership controlled the process of formation and activity of the Russian liberation movement. Researchers' estimates for determining the number of Russian SS members are analyzed.

Keywords:
SS troops, prisoners of war, volunteers, collaborationism, German-Soviet war, Russian SS.

Сергій Федорович Пивовар
кандидат історичних наук, професор
професор кафедри новітньої історії України
Історичний факультет
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Київ, Україна

E-mail: histfac@knu.ua

Російські есесівці у німецько-радянській війні 1941-1945 років

Анотація:
У статті аналізується проблема співпраці росіян з нацистською організацією СС під час війни між Німеччиною та Радянським Союзом у 1941–1945 рр. Основу дослідження становлять діалектичний та системний підходи до наукового пошуку, а також – принципи науковості, історизму й об'єктивності. Для розкриття зазначеної теми використано опубліковані збірники документів і матеріалів, спогади учасників подій, наукові дослідження учених різних країн. Стаття розкриває сутність і форми співробітництва росіян з різними органами, підрозділами та формуваннями СС. Встановлено, що участь росіян в діяльності СС набула різних форм – від пропагандистської, розвідувальної та диверсійної роботи до участі у бойових діях на різних фронтах Другої світової війни. Підкреслюється, що до роботи у лавах СС залучалася також російська молодь – «вихованці СС». Доведено, що керівництво СС контролювало процес становлення та діяльності Російського визвольного руху. Проаналізовано оцінки дослідників щодо визначення кількості російських есесівців.

Ключові слова:
війська СС, військовополонені, добровольці, колабораціонізм, німецько-радянська війна, російські есесівці.

Список скорочень

АК – Армія Крайова
БСРН – Бойовий союз російських націоналістів
ГУКВ – Головне управління козацьких військ
ЗС КВНР – Збройні сили Комітету визволення народів Росії
КВНР – Комітет визволення народів Росії
МВС – Міністерство внутрішніх справ
НПРН – Національна партія російського народу
НТС – Народно-трудовий союз
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НСРПН – Націонал-соціалістична робітнича партія Німеччини
ППО – Протиповітряна оборона
ПЦББ – Політичний центр боротьби з більшовизмом
РВА – Російська визвольна армія
РВНА – Російська визвольна народна армія
РВР – Російський визвольний рух
РЗГА – Головне управління імперської безпеки Німеччини
РНПР – Російська народна партія реформістів

РСЧА – Робітничо-селянська червона армія
СА – Штурмові загони
СД – Служба безпеки
СМЕРШ – (абревіатура початкових букв гасла «Смерть шпигунам!») – підрозділ контррозвідки Народного комісаріату оборони СРСР
СРМ – Союз російської молоді
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СС – Військово-поліційна організація

Вступ

Актуальність теми дослідження. Співробітництво колишніх громадян СРСР з нацистськими СС є одним з важливих, але маловивчених аспектів історії радянського колабораціонізму, масштаби якого в роки німецько-радянської війни були величезними. Сучасні дослідники підрахували, що загалом на німецький окупаційний режим працювало 22 млн радянських громадян (Ермолов, 2010). Водночас за цей період командування Німеччини сформувало 180 окремих частин і з'єднань з громадян СРСР, чисельність яких становила майже 2 млн осіб (Похлёбкин, 1997). Раніше історія людства не знала таких масштабів зради власної держави і переходу на бік ворога.

Автори книги з характерною назвою «Російські есесівці в бою…» в анотації до своєї праці зазначають, що саме словосполучення «російські есесівці … ріже слух своєю протиприродністю» (Жуков й Ковтун, 2009). Насправді, це явище має своє пояснення. Джерела і причини співробітництва росіян з СС необхідно шукати у складній і суперечливій ситуації, що склалася в СРСР у результаті здійснення комуністичного експерименту в 1917-1941 рр.

Об'єкт дослідження – співпраця етнічних росіян з різними структурами нацистських СС у роки німецько-радянської війни 1941-1945 рр.

Метою статті є аналіз сутності, змісту та форм співробітництва росіян – громадян СРСР – у різних структурах, які входили до складу СС у період німецько-радянської війни 1941-1945 рр.

Матеріали та методи дослідження. Для розкриття теми співробітництва росіян з нацистськими СС використано опубліковані збірники документів і матеріалів, спогади учасників подій, наукові дослідження західних, українських і російських учених. Залучені джерела та література дозволяють реконструювати процес співпраці росіян з різними структурами СС.

Дослідження ґрунтується на хронологічно-проблемному принципі викладу матеріалу. Теоретичною основою статті є загальноприйняті в

історичній науці методи: науковість та об'єктивність. Керуючись принципом історизму, співробітництво росіян з СС розглядається у зв'язку з конкретними історичними обставинами, які обумовили це явище й впливали на його еволюцію. У ході аналізу джерел і літератури застосовано критичний підхід, здійснена спроба уникнення однобічних оцінок. Принцип системного підходу дозволив розглянути участь етнічних росіян у різних структурах СС крізь призму єдності всіх компонентів предмету дослідження. Завдяки застосуванню аналізу вдалося визначити основні напрямки військової діяльності російських збройних формувань у складі СС і розглянути еволюцію ставлення до них німецького керівництва. Метод синтезу допоміг виділити основні періоди створення різних структур СС спеціального призначення, до складу яких входили росіяни, і охарактеризувати їх розвиток. Хронологічний та історико-аналітичний методи дозволили викласти матеріал у чіткій послідовності та логічній завершеності.

Стан наукового вивчення співробітництва росіян з СС можна охарактеризувати як малодосліджену й дискусійну проблему. Західні вчені у своїх дослідженнях звертали увагу передусім на діяльність СС загалом, а не на етнічну приналежність особового складу. Найбільший внесок у наукову розробку вказаної проблематики зробили російські вчені Д. Жуков й І. Ковтун, які у співавторстві видали кілька праць, присвячених різним аспектам діяльності російських есесівців (Жуков і Ковтун, 2019; Жуков і Ковтун, 2013); Жуков і Ковтун, 2010; Жуков і Ковтун, 2009). З українських дослідників зазначеної проблеми насамперед слід виділити наукові праці А. Боляновського (Боляновський, 2013; Боляновський, 2014; Боляновський, 2012).

Однак, незважаючи на певну кількість праць, присвячених історії співробітництва росіян з СС, ця проблема потребує подальшого дослідження, з'ясування окремих аспектів, уточнення деяких фактів, узагальнення та систематизації розрізненої інформації.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання наведених у ньому матеріалів і висновків для написання наукових праць, навчальних підручників і посібників з історії Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу

Серед спецслужб нацистської Німеччини особливе місце посідає військово-поліційна організація СС (SS), яка була утворена у 1925 р. як охоронні загони НСРПН (Schutzstaffeln der NSDAP). У 1932 р. виникла нацистська служба безпеки СД (Sicherheinstsdienst – SD). Спочатку вона була

розвідувальним відділом СС, згодом перетворилася на партійну гвардію, стала важливою складовою організації поліції безпеки і СД, а загалом, за висловом німецьких дослідників Г. Кіндера і В. Хільгемана, являла собою «державу СС» (Киндер і Хильгеман, 2003). Після «ночі довгих ножів», 30 червня 1934 р., в результаті чого штурмові загони (Sturmabteilung – SA) втратили своє значення, СС стала незалежною партійною організацією, очолюваною райхсфюрером СС Генріхом Гіммлером, який не підлягав жодному органу влади. 17 червня 1936 р. він був призначений начальником німецької поліції у МВС, а 26 червня видав декрет, згідно з яким кримінальна поліція – Кріпо (Kriminalpolizei – Kripo) і таємна державна поліція – Гестапо (Geheime Staatspolize – Gestapo) увійшли до складу державної поліції безпеки – Сіпо (Sicherheitspolizei – SiPo) й об'єдналися з партійною СД під керівництвом Райнгарда Гейдріха. 27 вересня 1939 р. ці структури утворили одне адміністративне ціле – РЗГА – Головне управління імперської безпеки (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). РЗГА було одним з найважливіших головних управлінь СС, яке поділялося на 7 відділів. Крім охоронно-поліційних відділів у структурі СС у 1939 р. було створено бойові формування – «Збройні СС» (Waffen-SS). На окупованих територіях СРСР, які розглядались як райони воєнних дій, члени Сіпо і СД об'єднувалися в спеціальні каральні загони військового типу, відомі під назвами айнзатцгруп (Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD), які складалися з айнзатцкоманд (Einsatzkommando) або зондеркоманд (Sonderkommando). Їхнє завдання полягало в тому, щоб гарантувати «політичну безпеку» в зоні бойових дій та в зоні тилу (Косик, 1996). Натомість члени поліції порядку, особовий склад військ СС використовувались як допоміжна сила. Всі ці організації перебували під загальним контролем РЗГА і підпорядковувалися райхсфюреру СС Г. Гіммлеру, але в районах воєнних дій – оперативному командуванню відповідної армії (СС в действии. Документы о преступлениях СС, 1960). Отже, широко розгалужена структура СС поєднувала різні органи, підрозділи та формування. Спочатку до їх складу входили лише німці, але в роки Другої світової війни СС поповнювалася представниками різних націй, у т. ч. – етнічними росіянами.

Першими росіянами, які почали співробітничати з СС, були емігранти, які залишили Росію ще під час Революції та Громадянської війни 1917-1922 рр. Початок німецько-радянської війни вони сприйняли як продовження боротьби проти більшовицького режиму, сподіваючись на визволення від нього своєї батьківщини і встановлення в Росії нового, справедливого ладу. За цих умов участь представників російської еміграції у діяльності різних структур СС

значно активізувалась, набула різних форм і продовжувалася до травня 1945 р. Однак, значно більший потенціал для співробітництва з СС у роки німецько-радянської війни виявився серед росіян, які до війни були громадянами СРСР.

16 липня 1941 р. на нараді з керівниками III Райху Адольф Гітлер вимагав «ніколи не дозволяти, щоб хтось інший, окрім німців, носив зброю», не допускати виникнення місцевих збройних сил на захід від Уралу, «навіть якщо за це нам доведеться воювати цілих сто років» (Косик, 1996; Семиряга, 2000). Проте, провал операції «Барбаросса» змусив Берлін змінювати свою політику на Сході.

З початком німецько-радянської війни за ініціативи бригаденфюрера СС Оділа Глобочника в м. Травники було відкрито навчальний табір (SS-Ausbildungslager Trawniki), який мав стати опорним пунктом СС і поліції у східних областях. З метою вербування необхідних кадрів упродовж серпня–вересня 1941 р. штурбанфюрер СС Карл Штрайбель здійснював поїздку таборами для радянських військовополонених. У результаті вже до кінця року на навчальній базі перебувала 1 тис. осіб. Всі кандидати підписували заяви про добровільний вступ до загонів СС. Навчальний процес здійснювався на основі програми, прийнятій у частинах СС «Мертва голова» (SS-Totenkopfverbände) – спеціальних військових з'єднань, створених для охорони концентраційних таборів. Вона передбачала спеціальну підготовку вахманів СС – охоронців для концтаборів і в'язниць, а також для здійснення поліційно-каральних операцій. За час свого існування з жовтня 1941 р. до листопада 1943 р. у таборі Травники було підготовлено 5082 охоронців. Встановити серед цих охоронних кадрів точну чисельність етнічних росіян, які під час вербування видавали себе за білорусів чи українців, дослідникам не вдалося. Зрештою більшість «травників» потрапила до рук СМЕРШу й була страчена (Жуков і Ковтун, 2009).

Для подальшої боротьби з СРСР у Берліні було ухвалено рішення залучити VI управління (SD-Ausland – зовнішня розвідка) РЗГА. Його начальник Вальтер Шелленберг отримав наказ організовувати в радянському тилу секретну резидентуру і направляти її роботу. З цією метою у березні 1942 р. у структурі VI управління було створено спеціальний розвідувально-диверсійний орган «Цеппелін» (Unternehmen Zeppelin), який очолив спочатку оберштурмбанфюрер СС доктор Гайнц Грейфе, з липня 1942 р. – штандартенфюрер СС Рудольф фон Ебсгер-Рьодер, а з березня 1943 р. – штандартенфюрер СС Вальтер Куррек (Гетьманчук, 2018). У своїй діяльності «Цеппелін» керувався «Планом дій щодо політичного розкладу Радянського Союзу», в якому вказувалося, що організація «є органом ведення політичної

розвідки і диверсійної роботи в тилу СРСР». Для цього створювалися спеціальні групи: розвідувальні, диверсійні, повстанські та пропагандистські (Чуев, 2003). За свідченням В. Шелленберга, головна мета «Цеппеліна» «зводилася до десантування у глибокий тил Рад військових підрозділів, набраних з російських військовополонених». Навесні 1943 р. замість зондеркоманд було створено Головні команди (Hauptkommando): «Росія-Центр», перейменована у серпні 1943 р. на «Росія-Північ», і «Росія-Південь». Перед ними ставилось завдання здійснювати «саботаж, політичні акції й збирання інформації» (Шелленберг, 1991). Оскільки через проблеми з люфтваффе щодо відправки диверсантів за лінію фронту постійно виникали затримки, цих агентів, згідно з твердженням В. Шелленберга, «організували у так звані бойові «дружини» і зобов'язали їх надавати допомогу в підтриманні порядку в тилу і, в разі потреби, вступати у боротьбу з партизанами». Командиром однієї з таких дружин, призначили «російського полковника на прізвище Родіонов, відомого під прізвиськом Джіл…» (Шелленберг, 1991). Йдеться про колишнього начальника штабу 229-ї стрілецької дивізії РСЧА підполковника Володимира Гіля (псевдонім «Родіонов»). Ще восени 1941 р. він очолив антибільшовицьку НПРН, до складу якої увійшли радянські військовополонені командири табору № 68 у м. Сувалки. Цей табір перебував у віданні СД, а В. Гіль виконував обов'язки російського коменданта. У квітні 1942 р. там було створено БСРН. Згодом російськими націоналістами зацікавилися співробітники «Цеппеліна», які підбирали кадри для розвідувально-диверсійної роботи. На основі БСРН було сформовано загін «Дружина» чисельністю бл. 500 осіб. Позитивно зарекомендувавши себе в боях з польськими партизанами у районі Любліна, **«**Дружина**»** була передислокована на окуповану радянську територію під Смоленськ (Дробязко, 1999).

У грудні 1942 р. в особливому таборі СС «Гайлов» поблизу Любліна було сформовано «Дружину ІІ» чисельністю бл. 300 осіб під командуванням колишнього капітана РСЧА Андрія Блажевича. У березні 1943 р. обидва загони, а також диверсійний загін із розвідувальної школи у м. Волау й «Особливий російський батальйон СС», сформований у м. Бреслау, об'єднали в «1-й Російський національний полк СС» (1. Russisches Nationale SS-Regiment), який у квітні 1943 р. переформували в «1-у Російську національну бригаду СС («Дружина»)». Командирами були призначені В. Гіль-Родіонов і А. Блажевич, які отримали звання штандартенфюрерів СС. При штабі бригади діяв німецький штаб зв'язку, очолюваний гауптштурмфюрером СС Едді Рознером.

Після додаткової мобілізації місцевого населення чисельність новоутвореного з'єднання у липні 1943 р. сягнула 3 тис. вояків. 20% з них були колишніми військовополоненими, а 80% – поліцейські та мобілізоване місцеве населення (Дробязко та інші, 2011). Російська бригада підпорядковувалася СД, а особовий склад носив уніформу та знаки відмінності аналогічні тим, що були прийняті у військах СС (мундир сірого кольору з орлом на лівому рукаві, брюки і пілотки з «мертвою головою», коричневі сорочки з краваткою). Крім того, вояки «Дружини» носили нарукавну стрічку з написом «За Русь!».

Слід підкреслити, що в цей час відбувалась переорієнтація головного завдання підготовки російських есесівців з диверсійної діяльності на антипартизанську. Відповідно головним завданням бригади СС «Дружина» була боротьба з радянськими партизанами. Однак, 16 серпня 1943 р. 2,2 тис. російських есесівців перейшли на бік радянських партизан й утворили 1-у Антифашистську партизанську бригаду під командуванням того ж В. Гіля. У подальшому тепер уже колишні російські есесівці спільно з радянськими партизанами воювали проти німців. Проте у квітні–травні 1944 р., зазнавши значних втрат у боях з антипартизанськими загонами СС і поліції, бригада припинила своє існування. Вірність нацистам зберегли бл. 500 російських есесівців (Жуков, 2014). Залишки з'єднання були передані головній команді «Росія-Північ» і використовувались як каральний загін і резервна база для вербування агентури (Сборник справочных материалов, 2012).

«Цеппелін» співробітничав і з іншими колабораціоністськими російськими формуваннями. Так, навесні 1942 р. у таборі для військовополонених у м. Веймарі за ініціативи колишнього радянського генерала Івана Бессонова була створена РНПР. Його керівництво перевели до особливого табору «Цеппеліна» у Бухенвальді, де утворився ПЦББ. Спочатку ПЦББ видавав і поширював серед радянських військовополонених агітаційно-пропагандистські газети і журнали. З часом І. Бессонов запропонував керівництву «Цеппеліна» співробітництво в переправленні диверсійного загону у радянський тил. З цією метою групі І. Бессонова було відведено спеціальний табір поблизу м. Бреславль, а на початку 1943 р. переведено до м. Лінсдорф. Кандидатів до загону керівництво ПЦББ вербувало серед військовополонених (Сборник справочных материалов, 2012). Після закінчення війни генерал КВНР Михайло Меандров у своїх показах свідчив, що з метою діяльності на окупованій території СРСР з членів ПЦББ також було створено каральний загін, який очолив лейтенант СС Фюрст (Генерал Власов: история предательства, 2015).

Навесні 1943 р. було створено «СС зондтабір «Зандберг», який спочатку виконував функції перевірки та фільтрації, а з 1944 р. почав готувати кваліфіковану агентуру для забезпечення кадрів головних команд «Цеппеліна» (Русские в Предприятии «Цеппелин», 2009). До цього табору було направлено гауптштурмфюрера Михайла Семенова, який ще з 1941 р. співробітничав з VI управлінням РЗГА. Йому доручили сформувати російський полк СС, який згодом отримав назву Добровольчий полк СС «Варяг» (Freiwilligen SS-Sonderregiment «Warager»). Основу полку склали російські емігранти – добровольці, завербовані в Югославії, а також радянські військовополонені (Чуев, 2003). До кінця 1944 р. чисельність полку становила 2,5 тис. вояків. Російські есесівці полку «Варяг» брали участь у бойових діях проти югославських партизан. М. Семенов отримав звання штандартенфюрера СС і був нагороджений Залізними хрестами I і II ступеня (Жуков і Ковтун, 2009).

Отже, впродовж 1942–1944 рр. росіяни брали активну участь у діяльності розвідувально-диверсійного органу VI управління РЗГА «Цеппелін», допомагаючи нацистській Німеччині в здійсненні розвідки, диверсій, пропаганди, а також – у боротьбі з партизанами. У 1944-1945 рр. школи і підрозділи «Цеппеліна» були реформовані й перегруповані.

За наказом Г. Гіммлера від 6 листопада 1941 р. всі охоронні та поліцейські частини, сформовані з добровольців і військовополонених на окупованій території були об'єднані у Допоміжну службу поліції порядку (Schutzmannschaft der Ordnungspolizei) (Генерал Власов: история предательства, 2015). Командувачами поліції порядку та поліції безпеки СД і, відповідно, всіма загонами СС і підрозділами поліції порядку, а також місцевою поліцією безпеки і СД, керували вищі фюрери СС і поліції (Hohere SS und Polizeifuhrer), які підпорядковувались особисто Г. Гіммлеру. Отже, створення й функціонування допоміжної поліції на окупованій території покладалося на СС. За цих умов виникли особливі підрозділи – шутцманшафти (Schutzmannschaft). Вони формувалися з місцевого населення і військовополонених і діяли під німецьким командуванням, згодом – безпосередньо у складі СС. Для російських і білоруських підрозділів було встановлено нумерацію від 51-го до 100-го. Проте, значна кількість росіян, які, прагнучі полегшити своє становище, видавала себе за українців і білорусів, служила і в райхскомісаріатах «Остланд» (нумерація від 1-го до 50-го) і «Україна» (від 101-го до 200-го). Крім того, у Прибалтиці росіяни масово вступали на службу в так звані «латгальські батальйони» (з російського населення були створені 314-й і 315-й батальйони). Загалом, як стверджують дослідники Д.

Жуков й І. Ковтун, «десятки тисяч росіян вступили у допоміжну поліцію, у різні формування поліції безпеки і СД» (Жуков і Ковтун, 2009).

1 серпня 1944 р. на основі розформованих білоруських шутцманшафтів у тилу групи армій «Центр» було створено загороджувальну бригаду (Sperrbrigade) допоміжної поліції порядку «Зіглінг» (Schutzmannschaft-Brigade Siegling (SS-Polizei-Bataillon-Siegling), яку очолив оберштурмбанфюрер Ганс Зіглінг. За національним складом це формування було доволі строкатим. У ньому зібралися росіяни, білоруси, українці, поляки, німці тощо. Проте переважну більшість вояків становили етнічні росіяни. Дослідник Б. Соколов наголошує, що хоча з'єднання прийнято називати білоруським, за своїм особовим складом це були «в основному – колишні полонені російської національності» (Соколов, 2000). Бригада Зіглінга складалася з чотирьох полків, розміщених на території Східної Пруссії. Спочатку перед нею поставили завдання допомагати вермахту стримувати наступ РСЧА. У серпні 1944 р. це з'єднання передислокували до Франції для боротьби з партизанами. 18 серпня бригада була перетворена на 30-ту гренадерську дивізію СС (російську № 2) – 30. Waffen-Grenadier-Division der SS (russische Nr. 2). 24 жовтня дивізію переформували, в результаті чого було створено три полки СС: 75-й (4-й російський) – Waffen-Grenadier-Regiment der SS Nr. 75 (russische Nr. 4); 76-й (5-й російський) – Waffen-Grenadier-Regiment der SS Nr. 76 (russische Nr. 5); 77-й (6-й російський) – Waffen-Grenadier-Regiment der SS Nr. 77 (russische Nr. 6); 30-й артилерійський Waffen-Artillerie-Regiment der SS Nr. 30 (russische Nr. 2) і ще кілька підрозділів (Романько, 2008). Зрештою, через дезертирство та бойові втрати на Західному фронті у грудні 30-а дивізія СС була передислокована до Баварії.

Крім вищезгаданої 30-ї дивізії СС, була сформована також 29-а російська дивізія СС, відома як «бригада Камінського». Її становлення пов'язане з історією т. зв. Локотської республіки, яка виникла ще на початку німецько-радянської війни. Це російське територіальне утворення з автономною адміністрацією самоуправління мало власні збройні сили – РВНА, яка стала одним з найвідоміших збройних формувань, створених на території СРСР переважно з росіян. Хоча головним завданням РВНА була боротьба з партизанами, окремі її підрозділи брали участь у боях із РСЧА. Так, у березні 1943 р. три батальйони увійшли до складу бойової групи «Z» штандартенфюрера СС А. Цехендера (дивізія СС «Флоріан Гейєр») і протистояли 2-му гвардійському кавалерійському корпусу РСЧА під м. Севськом. На початку 1944 р. після передислокації до Західної Білорусії РВНА була включена як «штурмова бригада РВНА» до

складу бойової групи обергруппенфюрера СС і генерала Ваффен СС Курта фон Готтберга. 27 січня за ефективну боротьбу з партизанами Б. Камінського нагородили Залізним хрестом II ступеня. Заслуги його бригади дійсно були вагомими. Зокрема, РВНА розгромила вищезгадану 1-у Антифашистську бригаду – колишню 1-у російську національну бригаду СС «Дружина». Як стверджують дослідники, саме після успішних бойових дій проти партизан на початку 1944 р. РВНА «міцно займає місце серед частин і з'єднань поліції і військ СС» (Жуков і Ковтун, 2009). Враховуючи цю обставину, 31 липня 1944 р. РВНА була включена до складу військ СС як Штурмова бригада СС «РВНА». Б. Камінський отримав звання ваффен-бригаденфюрера і генерал-майора військ СС і поліції, а також був нагороджений Залізним хрестом I ступеня. Російські офіцери також отримали звання СС, що відповідали їхнім званням у РВНА. А вже 1 серпня 1944 р. згідно з наказом Головного оперативного управління СС (SS-Führungshauptamt – SS-FHA) бригаду переформували у повноцінну 29-у Ваффен-Гренадерську Дивізію СС «РВНА» (29. Waffen-Grenadier-Division der SS «RONA» (Russische Nr. 1)). У зв'язку з отриманням дивізійного статусу передбачалось формування 72-го, 73-го и 74-го гренадерських полків, артилерійського полку, протитанкового батальйону, дивізіону зенітної артилерії й інших підрозділів. Проте, запланованій реорганізації РВНА в есесівську дивізію стало на перешкоді повстання, яке АК розпочала 1 серпня у Варшаві. А. Гітлер наказав придушити повстання поляків силами військ СС. Г. Гіммлер надіслав Б. Камінському термінову телеграму, в якій говорилося: «Чекаю Вашої допомоги у цій справі». Командувачем операцією призначили обергруппенфюрера СС Еріх фон дем Баха. До складу спеціального угруповання увійшли й підрозділи 29-ї дивізії СС. З кожного полку виділили по 400 вояків і сформували зведений полк чисельністю бл. 1,7 тис. осіб. Командувати цим з'єднанням призначили оберштурмбанфюрера СС Івана Фролова. Зведений полк російських есесівців підпорядковувався группенфюреру СС і генерал-лейтенанту військ СС і поліції Гайнцу Райнефарту, а з 9 серпня увійшов до складу бойової групи генерал-майора Гюнтера Рора. У ході вуличних боїв з польськими повстанцями полк РВНА втратив майже 500 осіб убитими, пораненими і такими, що пропали безвісти. Водночас «камінці» займалися грабежами і чинили жорстокості, що викликало невдоволення у німецького командування. Російських есесівців почали поступово виводити з міста для боротьби з польськими партизанами на околицях Варшави, хоча окремі підрозділи полку продовжували вуличні бої до 28 серпня. Зрештою їхні позиції зайняли німецькі

війська. За бойові дії проти польських повстанців І. Фролова нагородили Залізним хрестом І ступеня (Русские эсэсовцы в боях за Варшаву, 2012).

Б. Камінський та його начальник штабу ваффен-оберштурмбанфюрер І. Шавикін також брали участь у бойових діях у Варшаві. Проте 19 серпня обоє були викликані в штаб фон дем Баха й по дорозі зникли за остаточно нез'ясованих обставин. В історіографії існує кілька версій цієї загадкової події (див. докладніше: Глаубе, 2007; Пивовар, 2021). Після зникнення російських командирів 29-у дивізію СС очолювали спочатку оберштумбанфюрер СС Георгій Бєлай, з 28 серпня – бригаденфюрер СС Крістоф Дім, з 27 вересня – группенфюрер СС Генріх Юрс. У цей час бл. 3 тис. російських есесівців перебували у Нойхаммері, де створювалася 600-а піхотна російська дивізія (Глаубе, 2007). Інших «камінців» 30 вересня відправили на придушення Словацького національного повстання (Генерал Власов: история предательства, 2015).

Однак, спеціальна інспекція, яку здійснювали обергруппенфюрер СС Готтлоб Бергер, гауптштурфюрер СС Карл Альбрехт і ваффен-унтерштурфюрер СС Анатолій Камінін, 11 жовтня визнала з'єднання небоєздатним і таким, що підлягає розформуванню (Дробязко, 1999). Німецький історик Й. Гоффманн наголошує, що керівництво СС «відмовилося від початкового наміру переформувати бригаду в 29-у гренадерську дивізію Ваффен СС… і передало його особовий склад у розпорядження Визвольної армії» (Хоффманн, 1990). Водночас 72-й і 73-й полки увійшли до складу бригади Ділевангера.

На думку британського історика Кріса Бішопа, бригада Б. Камінського «набула найгіршої репутації серед усіх частин СС» і тому «була розформована, навіть не приступивши до формування, а номер 29 передано італійській гренадерській дивізії СС» (Бишоп, 2009). Дійсно, у Берліні вирішили російських есесівців замінити на італійців, у результаті чого була сформована 29-та гренадерська дивізія СС «Італія» (1-а італійська) (29. Waffen-Grenadier-Division der SS (italienische Nr. 1). Проте, слід уточнити, що офіційно італійське з'єднання було створено лише 10 лютого, а 29-й номер присвоєно 9 березня 1945 р.

Крім двох офіційно російських есесівських дивізіях росіяни воювали і в складі інших офіційно неросійських, зокрема в 36-й дивізії СС. Сформований у липні 1940 р. як спеціальна команда на чолі з Оскаром Дірлевангером (SS-Sonderkommando «Dirlewanger»), цей підрозділ був підпорядкований СС і перейменований на батальйон СС (SS-Sonderbataillon «Dirlewanger»), а у вересні

1943 р. – на полк (SS-Sonderregiment «Dirlewanger»). Спочатку зондеркоманда «Дірлевангер» комплектувалася лише з ув'язнених німецьких тюрем, але пізніше поповнювалася за рахунок «східних добровольців», у тому числі з колишніх радянських військовополонених (Рейтлингер, 2011). Під час здійснення антипартизанських операцій на території Білорусії, придушення Варшавського та Словацького повстань з'єднання О. Дірлевангера взаємодіяло з РВНА. У жовтні 1944 р. у розпорядження оберфюрера СС О. Дірлевангера командування передало 2 полки з розформованої російської 29-ї дивізії СС. 19 грудня це з'єднання переформували в Штурмову бригаду СС, а 14 лютого 1945 р. – у дивізію, яка стала 36-ю гренадерською дивізією Ваффен СС (36. Waffen-Grenadier-Division der SS). Подальше поповнення особового складу дивізії відбувалося за рахунок військовополонених, у т. ч. росіян. К. Бішоп підтверджує, що 36-а дивізія «мала в своїх лавах багато росіян, деякі з яких дезертирували з Червоної армії разом зі своїми танками» і тому в складі з'єднання був танковий батальйон військ СС, оснащений радянськими танками Т-34 (Бишоп, 2009). Зрештою дивізія потрапила в оточення під Берліном і була знищена.

Кілька десятків росіян воювали у лавах 32-ї гренадерської дивізії військ СС «30 січня» (32. SS-Freiwilligen-Grenadier-Division «30. Januar»), яка була сформована в січні 1945 р. в навчальному таборі СС «Курмарк». Більша їх частина опинилася в саперному батальйоні з'єднання, яким командував колишній лейтенант РСЧА унтерштурмфюрер СС Антонов (Гончаренко, 2005). У лютому 1945 р. ця дивізія увійшла до складу V армійського корпусу СС 9-ї армії групи армій «Вісла» і в березні була направлена проти наступаючих радянських військ на Одері. Уцілілі залишки з'єднання здалися в полон союзникам 5 травня 1945 р. у Тангермюнде (Жуков і Ковтун, 2009).

Історик К. Семенов вказує на «факт служби кількох тисяч російських жителів Латвії й Естонії у лавах національних частин, у тому числі й у військах СС» (Семёнов, 2008). Один з них – ваффен-оберштурмбанфюрер Олександр Соболєв – командир артилерійського дивізіону Естонської бригади військ СС, яка в січні 1944 р. була переформована на 20-у естонську гренадерську дивізію військ СС (20. Waffen-Grenadier-Division der SS (estnische Nr. 1) (Жуков і Ковтун, 2009).

Загалом наприкінці Другої світової війни Війська СС налічували 39 дивізій, через які, як стверджує К. Бішоп, «пройшло в цілому близько 1 мільйона осіб, що належали до 15 національностей» (Бишоп, 2009). Однією з таких національностей були етнічні росіяни – колишні громадяни СРСР.

Дослідники Д. Жуков та І. Ковтун цілком справедливо вказують, що «росіяни воювали і в складі інших військових з'єднань і частин СС» (Жуков і Ковтун, 2009).

Особливим джерелом поповнення військ СС було також російське козацтво. Козацькі військові частини почали створюватися ще наприкінці 1941 р. з військовополонених. 21 квітня 1943 р. німецьке командування видало наказ про формування 1-ї козацької кавалерійської дивізії під командуванням німецького генерала Гельмута фон Панвіца. Станом на листопад 1943 р. до її складу входило 18555 вояків, з яких 14506 були козаками, 4099 – німці (Окороков, 1997). Високий рівень боєздатності козацької дивізії, її успішні дії проти югославських партизан привернули увагу командування СС. Навесні 1944 р. було створено ГУКВ (Hauptverwaltung der Kosakenheere), яке очолив російський генерал-лейтенант Петро Краснов. У березні ГУКВ підпорядкували Головному управлінню СС (SS-Hauptamt – SS-HA). На початку вересня у відомстві Г. Гіммлера ухвалили рішення про переформування дивізії в 1-у козацьку кавалерійську дивізію військ СС. З цією метою у Головному штабі СС було створено Резерв козацьких військ, який мав об'єднати всіх козаків. 5 вересня начальником цього спеціального органу призначили російського генерал-лейтенанта Андрія Шкуро. До дивізії з різних фронтів почали прибувати російські козацькі частини. 4 листопада 1-а Козацька дивізія перейшла у підпорядкування Головного штабу військ СС (Генерал Власов: история предательства, 2015). 25 лютого 1945 р. це формування було перетворено на 15-й Козацький кавалерійський корпус військ СС (15. SS-Kosaken Kavallerie Korps). Г. фон Панвіц отримав звання групенфюрера СС. Чисельність з'єднання на той час сягала 25 тис. осіб. Російські козаки воювали на боці нацистської Німеччини до її капітуляції і здалися в полон британцям. І все ж, їх чекала видача радянським представникам, які кваліфікували козацтво як «спеціальні партизанські частини німецьких СС» (Рейтлингер, 2011).

Певна кількість етнічних росіян служила під керівництвом відомого німецького диверсанта Отто Скорцені, який вважав, що А. Гітлер «зробив велику помилку», недооцінюючи росіян (Скорцени, 2003). У 1942 р. РЗГА створило особливі курси «Оранієнбург» для підготовки іноземців і добровольців із військ СС до диверсійної і партизанської діяльності, які у квітні 1943 р. очолив гауптштурмфюрер СС О. Скорцені. Росіяни служили у «Винищувальному з'єднанні військ СС» (Waffen SS Jagdverband), створеному влітку 1944 р. Це був спеціальний орган для здійснення розвідувальних, диверсійних і терористичних операцій, який перебував під особистим

контролем Г. Гіммлера. Наприкінці 1944 р. в м. Хохензальц було сформовано «Винищувальну команду Схід» (Jagdverbend Ost), якій відводилась особлива роль у здійсненні підривної роботи проти СРСР. Це формування очолював штурмбанфюрер СС барон Адріан фон Фелькерзам – син адмірала флоту Російської імперії. Російські есесівці входили до складу двох груп, очолюваних російськими офіцерами Ігорем Решетніковим і Павлом Сухачовим. Згодом всі російські підрозділи об’єднали в Загальноросійську групу (Russland im gesand) під командуванням штурмбанфюрера СС Х. Еберхарда. Наприкінці 1944 р. у складі «Винищувальної команди Північ» (Jagdverbend Nord), до складу якої входило чимало російських есесівців, було створено школу з підготовки диверсантів, де викладачами працювали в основному росіяни – члени НТС (Смерш: исторические очерки и архивные документы, 2005).

У роки німецько-радянської війни СС опікувалися й російською молоддю, прагнучі залучити її до боротьби проти більшовизму. Це були діти, як емігрантів, так і тих росіян, які прибули на роботу до Німеччини з окупованої території СРСР. У статті «Російські вихованці SS», опублікованій в одному з антирадянських видань говорилося, що нацистські СС беруть на себе «шефство над російською молоддю». Далі повідомлялося, що «всередині організації SS створюється особливий інститут «Російських вихованців SS», планується створення таборів для підлітків від 15 до 20 років, де відбуватиметься 8-місячна військово-патріотична підготовка. Після закінчення курсів молодих російських есесівців чекала служба у допоміжних частинах люфтваффе або навчання в офіцерських школах (Боляновський, 2014). Дослідник С. Чуєв стверджує, що всі члени СРМ, створеного 7 травня 1944 р., «увійшли до складу помічників ППО і Люфтваффе групи армій «Центр» (Вихованців СС)» (Чуев, 2004). Починаючи з березня 1944 р. аналогічна діяльність здійснювалася й на окупованій радянській території, де під егідою СС вербувалася молодь віком від 15 до 20 років для служби у допоміжній службі ППО. Спочатку їх називали «помічниками люфтваффе», а з 4 грудня 1944 р. – «вихованцями СС» («SS Zogling»). Чисельність цих молодих есесівців становила 1383 осіб (Дробязко, 1999). Отже, росіяни брали активну участь не тільки у складі дивізій військ СС, але й інших збройних формуваннях й організаціях СС.

Усвідомлюючи наближення неминучої катастрофи через необхідність вести війну на два фронти, керівництво III Райху погодилося на створення російського політичного центру, а також великих військових з’єднань під російським командуванням. За свідченням колишнього генерала РСЧА Василія Малишкіна, ще в березні 1944 р. райхсфюрер СС Г. Гіммлер взяв на себе

«контроль і спостереження за діяльністю Російського комітету і взагалі всього російського визвольного руху…», а також заявив колишньому радянському генерал-лейтенанту Андрію Власову, що він «… у подальшому повинен узгоджувати свої заходи не з представниками верховного командування збройних сил Німеччини, а тільки з управлінням СС» (Генерал Власов: история предательства, 2015). 16 вересня 1944 р. після зустрічі А. Власова з Г. Гіммлером німецька сторона санкціонувала РВР і початок формування РВА. 14 листопада у Празі відбувся установчий з’їзд КВНР, який проголосив об’єднання всіх антирадянських сил для боротьби «за нову вільну Росію», а також – створення ЗС КВНР. За свідченням А. Власова, зустріч з Г. Гіммлером йому влаштував обергруппенфюрер СС, начальник Головного управління СС Г. Бергер, який керував усіма закордонними антирадянськими організаціями. Надалі Г. Бергер часто викликав А. Власова до себе, «цікавився й давав … вказівки щодо створення КВНР і сформування РВА, а також через свого представника Крегера контролював виконання наданих Гіммлером і ним вказівок щодо антирадянської діяльності» (Генерал Власов: история предательства, 2015). Будучи довіреною особою Г. Гіммлера, оберфюрер військ СС Ерхард Крегер з вересня 1944 р. був представником СС при КВНР і постійно супроводжував А. Власова.

Отже, починаючи від надання санкції, РВР перебував під пильним контролем СС і особистим патронатом райхсміністра Г. Гіммлера, який сподівався, що російські добровольці будуть воювати під егідою СС. Британський історик Дж. Рейтлінгер стверджує, Г. Гіммлер планував включити війська КОНР у структуру СС, але зрештою змушений був відмовитися від цієї ідеї, оскільки дискредитований «бренд» СС не міг бути привабливим для залучення російських добровольців (Рейтлингер, 2011).

За цих умов, на початку листопада 1944 р. колишня 29-а дивізія СС була передана до складу ЗС КВНР. З’єднання передислокували до м. Мюнзінген, де формувалася 1-а дивізія РВА, очолювана колишнім полковником РСЧА Сергієм Буняченко. Останній згодом свідчив, що «до складу дивізії повністю увійшла СС-івська бригада Російської визвольної народної армії…» чисельністю 6 тис. осіб. На їх основі «були сформовані артполк дивізії, протитанковий дивізіон, батальйон зв’язку і розвідувальний дивізіон». Крім того, до складу 1-ї дивізії увійшли частини вищезгаданої російської 30-ї гренадерської дивізії військ СС. За свідченням С. Буняченка, чисельність цього контингенту становила до 3 тис. осіб (Генерал Власов: история предательства, 2015). Хоча, за іншими даними, зі складу 30-ї дивізії було переведено близько

5 тис. вояків (Munoz, 1991). Не випадково С. Буняченко кваліфікував свою дивізію як «відбірну». Адже, особовий склад 1-ї дивізії ЗС КВНР складався переважно з колишніх російських есесівців, які мали значний бойовий досвід. У складі 1-ї дивізії РВА вони брали участь у боях проти РСЧА на Одерському фронті, надали допомогу учасникам Празького повстання у боротьбі з німцями у травні 1945 р. Й. Гоффманн підкреслює, що у цей період колишні російські есесівці «виявили себе надійними бійцями» (Хоффманн, 1990).

До співпраці з СС також залучались як деякі структурні підрозділи, так і окремі діячі РВР. Так, у липні 1944 р. за наказом Г. Гіммлера поблизу м. Львова було створено організацію «Скорпіон», перед якою ставилось завдання підготовки антирадянської літератури, спрямованої на дезорганізацію РСЧА. Її очолював фахівець з пропаганди штандартенфюрер СС Гюнтер д'Алькен, який перебував у безпосередньому підпорядкуванні Г. Гіммлера. За свідченням колишнього генерала РСЧА Ф. Трухіна, на курси російських пропагандистів, які він очолював, «прийшла рознарядка про направлення до «Скорпіону» 20 пропагандистів для використання їх на цій антирадянській роботі». Ф. Трухін також свідчив, що «за завданням СС сформував окремий танково-винищувальний батальйон для оборони Берліна» (Генерал Власов: история предательства, 2015).

В. Шелленберг писав, що між СС і генералом А. Власовим існував «секретний договір, який давав йому право на території Радянського Союзу мати власну секретну службу» і передавати «всю одержану від своїх агентів інформацію». Начальник VI управління РЗГА підкреслював, що «наші російські колеги, думаючи, що тепер вони борються за свою свободу, за нову Росію.., працювали з великим натхненням» (Шелленберг, 1991). Очевидно, визначити чисельність цієї категорії російських «колег» СС неможливо.

Отже, керівництво нацистських СС контролювало процес створення організації, становлення й діяльності РВР і ЗС КВНР, а також залучало до співпраці їхні структурні підрозділи і окремих діячів.

Одним з важливих аспектів вивчення проблеми співробітництва росіян з СС у роки німецько-радянської війни є встановлення їхньої чисельності. Однак, у науковій літературі з цього приводу існують чималі розбіжності. Так, російський дослідник В. Похльобкін стверджує, що в «елітних військах «СС» служили понад 150 тисяч колишніх військовослужбовців» (Похлёбкин, 1997), проте не враховує добровольців з цивільного населення і тих, хто служив в інших підрозділах СС. Український історик М. Гетьманчук вважає, що безпосередньо у військах СС служило не менше 150 тис. радянських громадян.

Водночас, він визнає, що слід окремо враховувати учасників спеціальних підрозділів СС, які «хоч і входили до складу військ СС, але знаходилися у підпорядкуванні РЗГА» (Гетьманчук, 2018). І все ж, обидва вчених не вказують етнічну приналежність тих осіб, які співробітничали з СС. Натомість це спробував зробити дослідник А. Боляновський. Вважаючи, що «через різні збройні формування ЗС Третього Райху пройшло щонайменше півмільйона росіян або понад 1/3 від тих громадян СРСР, яких використовували на німецькій військовій та парамілітарній службі», він вказує, що у військах СС служили 27 тис. росіян. Водночас автор уточнює, що має на увазі лише дві російські бригади, полк «Варяг», дві російські дивізії і допоміжний персонал в інших з'єднаннях Ваффен-СС. Однак, визнаючи, що «80 000 росіян служили в козацьких формуваннях або як козаки «допоміжними добровольцями» на німецькій службі, автор не зараховує їх до складу формувань СС (Боляновський, 2012).

Очевидно, найближчими до з'ясування істини у цьому питанні є І. Ковтун і Д. Жуков. Вони визначають «приблизну кількість росіян, які співробітничали з СС», у 100-120 тис. осіб. Водночас історики уточнюють, що ця цифра «не може бути абсолютно точною, оскільки в деяких випадках росіяни записувалися на службу як українці, білоруси, козаки, інгерманландці і т. д.» (Жуков і Ковтун, 2009). Отже, дослідники мають на увазі, що реальна чисельність росіян-есесівців була більшою, ніж 120 тис. осіб.

На той факт, що етнічні росіяни видавали себе за представників інших слов'янських національностей звертають увагу у своїх спогадах німецький офіцер Вільфрід Карл Стрік-Стрікфельдт (Strik-Strikfeldt, 1970), український військовий діяч Павло Шандрук (Шандрук, 1994) та ін. Це підтверджують сучасні дослідники, зокрема, А. Боляновський, який вказує, що частина росіян у таборах військовополонених видавала себе за білорусів або українців, і, відповідно, вони часто потрапляли до українських чи білоруських військових формувань. Тому «вказати точну кількість російських бійців Вермахту, Ваффен-СС та інших родів військ Німеччини доволі складно» (Боляновський, 2012).

Обговорення

Загалом автор не претендує на остаточне розкриття зазначеної теми, підкреслюючи, що кожен з розглянутих аспектів може бути предметом обговорення й подальшого ґрунтовного дослідження, з'ясування й уточнення окремих фактів. Зокрема, це стосується проблеми встановлення максимально

точної чисельності росіян, які співробітничали з СС, але приховували своє етнічне походження. Слід підкреслити, що це питання може бути остаточно з'ясоване тільки після ретельного дослідження документів і матеріалів німецьких і, особливо, радянських (сучасних російських) архівів. Крім того, предметом окремого дослідження може бути питання співробітництва між нацистськими СС і радянським НКВС, яке почалось після підписання радянсько-німецького договору 23 серпня 1939 р. і тривало до 1941 р.

У цьому зв'язку, Міжнародна конференція «Переосмислення історії: конфлікт фактів і гіпотез», організована чеським науковим журналом European Scientific e-Journal видавничого дому Anisiia Tomanek OSVČ і покликана об'єднати вчених з метою обміну досвідом і результатами історичних досліджень, може сприяти подальшому вивченню різних аспектів зазначеної проблематики.

Висновки

Таким чином, у результаті проведеного дослідження підтверджено, що в роки німецько-радянської війни 1941-1945 рр. етнічні росіяни – громадяни СРСР – активно співробітничали з нацистською організацією СС. Значна частина з них стала на шлях колабораціонізму, сподіваючись на повалення більшовицького режиму. Дехто в умовах війни прагнув вижити, врятувати свої родини, зробити кар'єру тощо. Особливістю цього явища є той факт, що з боку Німеччини співробітництво з росіянами здійснювалося на державному рівні з метою забезпечення інтересів нацистського режиму, натомість з боку росіян – це були переважно добровільні дії, обумовлені сподіванням на військову поразку СРСР. Діапазон форм російсько-німецької співпраці у межах СС досить широкий – від пропагандистської й розвідувально-диверсійної роботи під керівництвом спецслужб до участі у бойових діях у складі збройних формувань. Починаючи з 1941 р. десятки тисяч росіян служили у Допоміжній службі поліції порядку на окупованій території СРСР, згодом – у збройних формуваннях СС: 29-й і 30-й «російських», а також 28-й, 33-й 36-й «іноземних» дивізіях СС, 1-й Російській національній бригаді СС («Дружина»), добровольчому полку СС «Варяг», 15-у Козацькому кавалерійському корпусі військ СС, «Винищувальній команді Схід» та ін. Водночас керівництво СС постійно контролювало процес створення організації, становлення й діяльності РВР і ЗС КВНР, а також залучало до співпраці їхні структурні підрозділи і окремих діячів. Характерно, що росіяни брали активну участь не тільки у збройних формуваннях СС, але й у різних структурах цієї організації,

зокрема, у проекті VI управління РЗГА «Цеппелін». До роботи у лавах СС залучалася також російська молодь – т. зв. «вихованці СС».

У результаті дослідження виявлено значні розбіжності у науковій літературі щодо визначення чисельності росіян, які співробітничали з СС у роки німецько-радянської війни. У цьому зв'язку доводиться констатувати, що встановити точну кількість росіян, які служили в СС, дослідникам поки що не вдалося. Проте, очевидно, що чисельність росіян-есесівців становила не менше 120 тис. осіб.

Список джерел інформації:

Бишоп, К. (2009). *Дивизии Ваффен-СС 1939-1945: Справочник-определитель техники*. (Пер. с англ. С. Дробязко). Москва: Эксмо.

Боляновський, А. (2013). *Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939-1945 рр.)*. Львів: Видавництво львівської політехніки.

Боляновський, А. (2014, 10 вересня) *Росіяни як «радянські військові колабораціоністи» у 1941-1945 рр*. Отримано 10.05.2020 за https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/09/10/144608/

Боляновський, А. (2012). Українці, росіяни й поляки у Збройних силах Німеччини у 1939-1945 роках: порівняльний аналіз. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*, *5*. Львів.

Генерал Власов: история предательства (2015). В 2 т.: В 3 кн. Под ред. А.Н. Артизова. Москва: Политическая энциклопедия. – Т. 1: Нацистский проект «Aktion Wlassow». – 1160 с.

Гетьманчук, М. (2018). Іноземні громадяни у військових формуваннях СС нацистської Німеччини (1939-1945 рр.). *Historical and Cultural Studies*, *5*, *1*, 23-34. Lviv: Lviv Politechnic Publishing House.

Глаубе, Г. (2007). *Загадочная смерть бригадефюрера Каминского*. (Пер. с нем.) *Эхо войны*, *1*.

Гончаренко, О.Г. (2005). *Белоэмигранты между звездой и свастикой*. Москва.

Дробязко, С.И. (1999). *Вторая мировая война 1939-1945. Русская освободительная армия*. Москва: «Фирма «Издательство АСТ»», 1999.

Дробязко, С.И., Романько, О.В., Семёнов, К.К. (2011). *Иностранные формирования Третьего рейха. Иностранцы на службе нацизма: история европейского коллаборационизма*. Москва: АСТ; Астрель; Харвест, 2011.

Ермолов, И. (2010). *Три года без Сталина. Оккупация: советские граждане между нацистами и большевиками. 1941-1944*. Москва: ЗАО Центрполиграф.

Жуков, Д. (2014, 2 июля). ПеSSни партизан. *Совершенно секретно*.

Жуков, Д.А., Ковтун, И.И. (2019). *Дважды предавшие. Бригада СС «Дружина»*. Москва: Вече.

Жуков, Д.А., Ковтун, И.И. (2013). *Охотники за партизанами. Бригада Дирлевангера*. Москва: Вече.

Жуков, Д.А., Ковтун, И.И. (2010). *Русские эсэсовцы*. Москва: Вече.

Жуков, Д., Ковтун, И. (2009). *Русские эсэсовцы в бою. Солдаты или каратели?* Москва: Яуза-пресс.

Киндер, Г., Хильгеман, В. (2003). *Всемирная история*. (Пер. с нем.) Москва: Рыбари.

Косик, В. (1996). *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Париж-Нью-Йорк-Львів: НТШ імені Т. Шевченка.

Окороков, В.А. (1997). Казаки и русское освободительное движение. *В поисках истины. Пути и судьбы второй эмиграции*. Москва: ИАИ РГГУ.

Пивовар, С.Ф. (2021). Російська визвольна народна армія у німецько-радянській війні. *World science: problems, prospects and innovations. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference. Perfect Publishing*, 557–566. Toronto, Canada. Отримано 03.04.2021 за https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-world-science-problems-prospects-and-innovations-23-25-fevralya-2021-goda-toronto-kanada-arhiv/

Похлёбкин, В.В. (1997). *Великая война и несостоявшийся мир. 1941-1945-1994: Военный и внешнеполитический справочник*. Можайск: Арт-Бизнес-Центр.

Рейтлингер, Дж. (2011). *Цена предательства. Сотрудничество с врагом на оккупированных территориях СССР. 1941–1945*. (Пер. с англ.) Москва: ЗАО Центрполиграф.

Романько, О. (2008). 30-я Гренадерская дивизия войск СС (к истории иностранных формирований в составе германских вооруженных сил). *Сторінки воєнної історії України*, *11*, 309-320.

Русские в Предприятии «Цеппелин» (2009, 27 ноября). Отримано 15.02.2020 за http://rnns.ru/100038-russkie-v-predpriyatii-ceppelin.html

Русские эсэсовцы в боях за Варшаву: к годовщине августовских событий 1944 г. (2012, 11 августа). Отримано 05.10.2020 за URL: https://foto-history.livejournal.com/2516471.html

Сборник справочных материалов об органах германской разведки, действовавших против СССР в период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. (2012) Отримано 19.06.2020 за URL: http://kopilka.wolfschanze.ru/sbor.htm

Семёнов, К.К. (2008). Русские фюреры СС. *Эхо войны*, *2*.
Семиряга, М.И. (2000). *Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны*. Москва: РОССПЭН.
Скорцени, О. (2003). *Неизвестная война: воспоминания*. (пер. с фр.) Минск: Попурри.
Смерш: исторические очерки и архивные документы (2005). Москва: ОАО «Моск. учебники и картолитография».
Соколов, Б.В. (2000). *Тайны Второй мировой*. Москва: Вече.
СС в действии. Документы о преступлениях СС (1960). (пер. с нем.) Москва: Изд-во иностранной лит-ры, 1960.
Хоффманн, Й. (1990). *История власовской армии*. (пер. с нем. Е. Гессен) Париж: YMCA-PRESS.
Чуев, С. (2004). *Проклятые солдаты*. Москва: ЭКСМО.
Чуев, С.Г. (2003). *Спецслужбы Третьего Рейха*. Книга 2. Санкт-Петербург: Издательский Дом «Нева».
Шандрук, П. (1994). Правда про 1-шу Українську дивізію і Українську Національну Армію. Українська дивізія «Галичина». Історико-публіцистичний збірник, 62-75. Київ; Торонто.
Шелленберг, В. (1991). *Секретная служба Гитлера: Мемуары начальника управления шпионажа и диверсий службы безопасности СД*. (пер. с англ.) Київ: «Доверие».
Munoz, A.J. (1991). *Forgotten Legions: Obscure Combat Formations of the Waffen-SS*. New York: Axis Europa. Books.
Strik-Strikfeldt, W. (1970). *Against Stalin and Hitler: Memoir of the Russian Liberation Movement, 1941-1945*. New York.